

**Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Kariny Sabiny Gnat
pt. „Upodmiotowienie ucznia w kontekście protestanckiej edukacji religijnej
na Śląsku Cieszyńskim” (s. 364),
napisanej pod kierunkiem naukowym dr hab. Anieli Różańskiej, prof. UŚ
oraz promotora pomocniczego dr Katarzyny Jas-Liszok**

1. Uwagi ogólne

Marian Nowak zauważa, że „osoba jest nie tylko fenomenem naznaczonym niepowtarzalnością, jednością, substancjalnością, ale także potencjalnością, zdolnością stawania się i rozwoju, wartościowania i realizowania wartości, a nade wszystko transcendencji”¹. Cechy te aktualizują się w szczególny sposób w podmiotowości człowieka. Jak zaznacza Krystyna Chałas, podmiotowość człowieka wyrażana jest przez jego intencje, zamiary, decyzje i motywy. Podmiotowość człowieka w aspekcie wartości moralnych wyraża się przez jego czyn². To szerokie ujęcie podmiotowości pokazuje, że jest ona wyjątkowo ważnym fenomenem w każdym okresie rozwoju ludzkości, a zwłaszcza obecnie, gdy możemy napotkać wiele przeciwności, postrzegając człowieka jako podmiot. Wystarczy wspomnieć wciąż niestety obecne w myśleniu o edukacji postrzeganie ucznia jako przedmiotu działań nauczyciela.

Dobrze się stało, że mgr Karina Gnat podjęła się właśnie analizy zagadnienia upodmiotowienia ucznia w edukacji. Odniesienie tego tematu do protestanckiej edukacji religijnej realizowanej na Śląsku Cieszyńskim nadaje pracy ważny kontekst. Wynika on z

¹ M. Nowak, *Pedagogika personalistyczna – wyzwania i nadzieja dnia dzisiejszego*, w: K. Guzowski, A. Kostecka, G. Barth (red.), *Osoba a wychowanie*, Lublin 2013, Wydawnictwo KUL, s. 16.

² K. Chałas, *Szanse urzeczywistniania wartości moralnych przez dzieci w wieku wczesnoszkolnym w świetle podstawy programowej*, „Pedagogika Przedszkolna i Wczesnoszkolna” Vol. 5 2/1 (10/1) 2017, s. 25.

założeń edukacji opartej o wartości chrześcijańskie, która podkreśla osobową godność i podmiotowość człowieka, a z drugiej strony z kontekstu kulturowego Śląska Cieszyńskiego, który cechuje się silnym poczuciem tożsamości regionalnej, a także różnorodnością wyznaniową. Recenzowana dysertacja wpisuje się w zapotrzebowanie na naukową eksplorację obszarów naukowych, które nie zostały dotychczas wystarczająco zbadane. Z tego względu powinna zostać wydana w formie monografii. Biorąc pod uwagę także tę perspektywę, przedstawię moje spostrzeżenia dotyczące poszczególnych części dysertacji.

2. Temat i cele rozprawy

Temat rozprawy jest zwarty, a jednocześnie pojemny treściowo. Zakłada on analizę zagadnienia upodmiotowienia ucznia w kontekście edukacji religijnej. Tematyka dysertacji zawiera się w obszarze pedagogiki religii, filozofii wychowania, pedagogiki ogólnej, a także historii wychowania i dydaktyki. Dla osiągnięcia zamierzonych celów Autorka zastosowała narracyjną koncepcję tożsamości Charlesa Taylora oraz jego koncepcję podmiotowości zaangażowanej, co było dobrym wyborem.

3. Struktura pracy

Recenzowana dysertacja składa się z siedmiu rozdziałów. Pierwsze trzy zawierają wyniki analizy literatury przedmiotu, pozostałe opis metodologii badań własnych oraz prezentację uzyskanych wyników. Praca zawiera także wstęp, zakończenie, streszczenie, bibliografię, spis schematów i tabel oraz aneks. Dysertacja posiada więc klasyczny układ, właściwy pracom doktorskim z zakresu nauk społecznych. Struktura pracy jest logicznie uporządkowana, a dzięki temu przejrzysta. Mocną stroną pracy są konkluzje wieńczące rozdziały, które ułatwiają uporządkowanie wniosków i uchwycenie całości treści tej obszernej dysertacji.

4. Merytoryczne aspekty pracy

We wstępie Autorka przedstawiła koncepcyjne założenia zrealizowanego projektu badawczego w odniesieniu do humanistycznego ujęcia zagadnienia podmiotowości człowieka. Autorka sprecyzowała cel rozprawy, którym było „zgłębienie wiedzy dotyczącej istoty fenomenu podmiotu i podmiotowości jednostki ludzkiej oraz poszukiwanie działań promujących rozwój podmiotu i podmiotowości we współczesnej protestanckiej pedagogice religijnej” (s. 8). Doktorantka przedstawiła strukturę i zawartość pracy, niepotrzebnie ograniczając opisy rozdziałów V-VII.

W pierwszym rozdziale Autorka dokonała wnikliwej analizy humanistycznych źródeł podmiotowości w perspektywie historycznej. Odniosła to pojęcie do współczesnych nurtów humanizmu, a także do wybranych nurtów i teorii wychowania. Z konieczności jest to przegląd

skrótowy, ale ważny dla dalszych rozważań. W drugim rozdziale Autorka dysertacji ukazała fenomen podmiotowości obecny m.in. w obszarze psychologii głębi i psychologii humanistycznej. Doktorantka przeprowadziła analizę rozumienia kluczowych pojęć w socjologii, a przede wszystkim w pedagogice. Podkreślając podmiotowy charakter wychowania, Autorka przeprowadziła swój wywód, odnosząc się do wybranych teoretycznych i praktycznych koncepcji edukacji. Wydaje się, że korzystna dla pracy byłaby nieco bardziej krytyczna analiza pojęcia podmiotowości w omawianych nurtach i koncepcjach, chociażby ze względu na to, że nie każdy nurt, także humanistyczny, prezentuje podmiotowość wolną od różnych form redukcjonizmu (s. 43). Lektura pierwszego i drugiego rozdziału potwierdza wysoką umiejętność analizy literatury przedmiotu i syntetycznego ujęcia uzyskanych wyników. Autorka posiada dobry warsztat naukowca, który potrafi eksplorować interdyscyplinarną i rozproszoną literaturę przedmiotu. Na kanwie lektury tej części pracy rodzi się refleksja, że być może zasadne byłoby przeniesienie do rozdziału drugiego podrozdziału „Podmiotowość we współczesnych nurtach i teoriach wychowania”, a na jego miejsce umieszczenie fragmentu zatytułowanego „Geneza i istota idei podmiotu i podmiotowości”. W ten sposób treść tych dwóch rozdziałów byłaby podzielona na źródła humanistyczne i społeczne, których znaczenie Doktorantka niejednokrotnie podkreśla. Zasadna byłaby też zmiana tytułu paragrafu 1.1.4 na: „Na drodze do pełnego człowieczeństwa”.

Trzeci rozdział jest ważnym ukierunkowaniem rozważań na kluczową dla dysertacji koncepcję podmiotowości Charlesa Taylora. Jej wybór, jak podkreśliłem, był w pełni uzasadniony. Uwzględnienie tożsamości podmiotu, horyzontu aksjologicznego i moralnego, narracji czy aktywności sprawczej określa rozumienie podmiotowości w całej jej głębi, a jednocześnie umożliwia jej operacjonalizację. Pani mgr Karina Gnat udowodniła dobrą znajomość myśli i publikacji tego autora.

W czwartym rozdziale zawarto obszerną prezentację metodologii badań własnych. Doktorantka odniosła się do wszystkich zasadniczych elementów procesu badawczego, wnikając w jego niuanse. Szczegółowo opisała podjęte procedury, będące wyrazem przemyślanej i rzetelnie zrealizowanej koncepcji badawczej. Zasadniczy problem badawczy został przedstawiony w formie następującego pytania: „Jakie doświadczenia/przeżycia uczennic/uczniów są związane z ich edukacją religijną/biblijną oraz jakie jest jej znaczenie w postrzeganiu siebie jako podmiotu?”.

Jest to właściwe ujęcie problematyki badawczej, które wskazuje na poszukiwanie odpowiedzi na dwa pytania dotyczące doświadczenia edukacji religijnej oraz upodmiotowienia uczniów. Doktorantka określiła problemy szczegółowe, przypisane do czterech obszarów:

tożsamości, wartości, identyfikacji i ekspresji (s. 99-100). Zabrakło dookreślenia problemów szczegółowych dotyczących doświadczeń uczniów i uczennic związanych z edukacją religijną i biblijną. Autorka wskazuje na ten obszar w innym miejscu pracy i konsekwentnie go realizuje, czego odzwierciedleniem jest chociażby układ rozdziałów w części empirycznej. Warto jednak w rozdziale metodologicznym ująć zbiorczo wszystkie problemy badawcze.

Doktorantka zastosowała w swych badaniach podejście jakościowe, co umożliwiło jej wniknięcie w świat znaczeń i kontekstów związanych z podmiotowością. Dobrym zabiegiem było zastosowanie metody wywiadu pogłębionego. Dobór próby badanej był prawidłowy, a jej liczebność, po uwzględnieniu kryterium nasycenia kategorii, odpowiednia. W odniesieniu do grupy badanej rodzi się jednak pytanie o obecność uczniów, którzy deklarowali mniejsze zaangażowanie w edukację. Analiza wypowiedzi pokazuje ponadprzeciętną aktywność tych młodych ludzi, która rodzi szczerą podziw i uznanie.

Trzeba podkreślić, że Pani mgr Karina zebrała wypowiedzi, które po transkrypcji stanowiły pokaźny plik tekstowy. Dlatego w pełni zasadne było zastosowanie programu NVivo do analizy danych jakościowych. Jego wykorzystanie ułatwiło Doktorantce przeprowadzenie procesu kodowania i graficzną prezentację wyników.

Ostatnie trzy rozdziały dysertacji są analizą i prezentacją otrzymanych wyników badań własnych. Autorka dysertacji podzieliła je na trzy części, w pierwszej skupiając się na zagadnieniu edukacji religijnej i biblijnej w perspektywie czasowej. Analizy zawierają wiele szczegółowych odniesień do protestanckiej edukacji religijnej na Śląsku Cieszyńskim, przybliżając czytelnikowi charakterystykę kulturowo-religijną tego barwnego regionu. Dobrym zabiegiem było zastosowanie znaków transkrypcyjnych, dzięki którym czytelnik może lepiej wniknąć nie tylko w treść wywiadów, ale także w atmosferę towarzyszącą rozmowom.

Jak w każdym rozdziale, także w szóstym Autorka zadbała o czytelną strukturę analiz, wprowadzenie oraz konkluzję. Podążając za myślą Ch. Taylora, poddała analizie zagadnienie tożsamości podmiotu w edukacji protestanckiej, w tym znaczenie relacji społecznych. Teologiczny wymiar tych odniesień, wyraźnie obecny w materiale badań, nadaje rozważaniom kontekst aksjologiczny. Ostatni rozdział jest poświęcony ekspresji rozumianej jako aktywność sprawcza podmiotu. Doktorantka analizuje zaangażowanie, twórczość i przekazywanie Ewangelii jako wyrazy ekspresji uczestników badań. Zakończenie zawiera odniesienie do celu głównego dysertacji, wnioski z badań oraz wskazania dla praktyki edukacyjnej.

Należy docenić ogromny trud włożony przez Doktorantkę w analizę obszernego materiału badawczego. Autorka dysertacji poddała wnikliwej analizie wiele fragmentów wywiadów, komentując każdy z nich. Korzyścią dla pracy byłoby wydobycie kodów

tematycznych, na podstawie których możliwa stałaby się jeszcze bardziej dogłębna analiza niezmiernie interesujących sformułowań, zwłaszcza kodów in vivo i ich kontekstów znaczeniowych, np. śpiew, relacja, nauczyciel, zaangażowanie itp. To oczywiście niezobowiązująca refleksja, która wynika raczej z pragnienia docenienia ogromu i jakości przeprowadzonych analiz niż z potrzeby zmiany.

Dobrym zabiegiem było opracowanie autorskich schematów, które porządkują zebrane wyniki. Wydaje się, że dla lepszego zrozumienia treści w nich zawartych warto byłoby zastosować bardziej szczegółowe opisy schematów (np. schemat 4, s. 123), by analizujący je wiedział, czy np. zastosowane kolory (odcienie) i wielkość poszczególnych pól określają – bądź nie – ułożenie hierarchiczne czy też zakres poszczególnych kategorii.

Biorąc pod uwagę perspektywę publikacyjną, należy skorygować kilka nieścisłości merytorycznych. Autorka dysertacji błędnie używa określenia gimnazjum jako typ szkoły pomiędzy szkołą podstawową i szkołą ponadpodstawową (s. 124, 138). W recenzowanym tekście występuje nieścisłość i częściowa sprzeczność w stwierdzeniach dotyczących początku stosowania badań jakościowych i ich popularności:

„W pedagogice polskiej jakościową orientacją badawczą zainteresowano się dopiero na początku dwudziestego pierwszego wieku” (s. 88).

„Metody jakościowe, w tym wywiady, od lat osiemdziesiątych dwudziestego wieku stały się podstawowymi metodami w badaniach społecznych” (s. 101).

We wstępie i w kilku innych miejscach (s. 8, 87) Autorka podkreśla, że pedagogika należy do nauk humanistycznych i na tej podstawie uzasadnia analizę humanistycznych źródeł podmiotowości człowieka. Nie jest to prawdziwe stwierdzenie, bo pedagogika, choć ma wiele wspólnych obszarów z naukami humanistycznymi, formalnie należy do dziedziny nauk społecznych, co Autorka potwierdza w słowach: „Pedagogika przynależy do nauk społecznych” (s. 10).

5. Poprawność językowa

Należy podkreślić, że szata językowa analizowanej pracy jest na wysokim poziomie pod względem gramatycznym, stylistycznym i interpunkcyjnym. Lektura tak napisanej pracy rodzi przekonanie o jej uporządkowaniu, staranności, a także pięknie językowym. Autorka dysertacji posługuje się zasadniczo precyzyjnymi sformułowaniami. W niektórych przypadkach stosuje jednak określenia, które są niejednoznaczne. Przykładem jest częste używanie przez Autorkę pisarskiego znaku określanego jako ukośnik. Jak wiadomo, może on zastępować spójniki „lub”, „albo”, jednak w tekście znajdują się sformułowania, które sugerują koniunktywne znaczenie. Przykładem może być często używane określenie „edukacja religijna/biblijna” czy zaczerpnięte

z problemu głównego określenie „doświadczenia/przeżycia uczennic/uczniów” (s. 98). Nie brak fragmentów, w których Autorka omawia oddzielnie te kategorie, ale wypowiedzi traktuje jako uzupełniające się. Sugeruję więc zrezygnowanie ze stosowania tego rodzaju skrótów.

6. Aparat krytyczny i bibliografia

Dysertacja zawiera prawie 800 odsyłaczy, co świadczy o rozbudowanym aparacie krytycznym. Przypisy są starannie opracowane i czytelne. Bibliografia pracy jest również znacząca, co stanowi jej kolejny atut. Zawiera ona literaturę polsko polsko- i obcojęzyczną, a liczba przytoczonych w pracy pozycji naukowych zapisana na 18 stronach bibliografii świadczy o dobrej orientacji Doktorantki w literaturze przedmiotu. Niedosytem są zasugerowane we wstępie nazwiska autorów posiadających znaczący dorobek w zakresie edukacji na rzecz godności i podmiotowości ucznia (np. K. Denek, K. Chałas, K. de Tchorzewski), które jednak nie znalazły się w przypisach ani w bibliografii.

7. Konkluzja

Ogólna ocena rozprawy doktorskiej pani mgr Kariny Sabiny Gnat jest pozytywna. Dysertacja została poprawnie przygotowana pod względem teoretycznym i metodologicznym, a także odpowiednio zredagowana. Te walory pracy podkreślają rolę, jaką w przygotowaniu dysertacji odegrała pani dr hab. Aniela Różańska, prof. UŚ oraz pani dr Katarzyna Jas-Liszok, promotorki rozprawy. Dysertacja stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego oraz ukazuje ogólną wiedzę teoretyczną Autorki w dziedzinie nauk społecznych w zakresie dyscypliny pedagogika. Rozprawa potwierdza także umiejętność Autorki w obszarze samodzielnego projektowania i prowadzenia badań naukowych. Wskazane przeze mnie braki nie podważają wysokiej wartości recenzowanej pracy.

Biorąc pod uwagę powyższe stwierdzenia, uważam, że dysertacja pani mgr Kariny Sabiny Gnat spełnia wymagania stawiane rozprawom doktorskim określone w art. 187 ust. 1 i 2 ustawy z dnia 20 lipca 2018 Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz.U.2021478 t.j. ze zm.) i wnioskuję o dopuszczenie jej do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

K. Gnat